

Rudolf Brummer (München)

Les tres redaccions del *Libre de consolació d'ermità*
- indicis del mètode literari de Ramon Llull¹

Coneixem poques particularitats de la vida i més poques del mètode literari de Ramon Llull. No sabem de quina manera el Mestre mallorquí va redactar els seus llibres. Va escriure'ls, sense tardar, definitivament? Va revisar-los? Va refinar-los? O va, de vegades, re-fondre'ls?

Hi ha, potser, una possibilitat d'aclarir el mètode literari de Ramon Llull examinant les tres redaccions del *Libre de consolació d'ermità*. Es tracta d'un text català² i de dos textos llatins,³ que assenyallem amb C, L₁ i L₂. En dues redaccions hi ha indicacions sobre el lloc i la data: C Messina, agost de 1313,⁴ L₂ Messina, novembre de 1313.⁵

L'obra és escrita en forma de diàleg. Aquesta forma literària Ramon Llull la va emprar repetides vegades, primerament en el *Libre del gentil e los tres savis*. Es troba en una tradició de molta durada. Quant al diàleg - el diàleg filosòfic, no el diàleg de teatre - cal distingir dues formes ja usuals en l'antiguitat clàssica: el diàleg narratiu i el diàleg juxtaposat, és a saber, diàleg amb elements narratius i diàleg estrictament dialogat.⁶ El *Libre del gentil* és un diàleg narratiu, però el *Libre de consolació d'ermità* té solament al començament (capítols 1 i 2) trets narratius, i després es tracta d'un diàleg juxtaposat amb un canvi normal de dos interlocutors: L'ermità i Ramon;

¹ Abreviatures: *OE* = Ramon Llull: *Obres essencials*, 2 vols., Barcelona 1957-1960; *ROL* = *Raimundi Lulli Opera Latina*, vol. I ss., Palmae Maioricarum/Turnholtii 1959 ss.

² *Libre de consolació d'ermità*, ed. crit. Margot Sponer, Berlin 1935; també en *Estudis Franciscans*, XLVII, 1935, 25-56, i en *Miscel·lània Lul·liana*, Barcelona 1935, 341-372 (sigla C). Citem el text segons les ratlles indicades en l'edició de M. Sponer; però hem modernitzat un poc la grafia, sense afegir els accents.

³ *Liber de consolatione eremitae*, en *ROL*, I, 1959, 89-106 (sigla L₁) i *Liber de consolatione eremitarum*, en *ROL*, I, 107-120 (sigla L₂).

⁴ Ed. Sponer, r. 433.

⁵ *ROL*, I, 120.

⁶ En això, cf. J. Andrieu: *Le dialogue antique*, Paris 1954, 283-284.

és un tipus que trobem, p. ex., en els diàlegs de Plató. En l'obra de Llull, l'ermità fa, en els capítols 3-22, les seves objeccions contra la fe catòlica, i Ramon les refuta. El capítol 23 és la conclusió.

És indubtable que Ramon Llull va redactar el seu llibre en català. Les seves primeres obres - el *Libre de contemplació*, el *Libre del gentil e los tres savis* i, versemblantment, l'*Art de atrobar veritat*, de la qual coneixem solament el títol català i el text llatí (la denominada *Ars magna*) - són escrites en la seva llengua materna. Encara a la fi de la seva vida Llull escriu en català, com hom pot constatar per dues cartes del rei Jaume II de l'any 1315, de les quals resulta que Llull necessita una persona que tradueixi les seves obres «de Roman-tio in Latinum»,⁷ és a saber, del català al llatí. Doncs és clar que Llull, durant tota la seva vida, empra la seva llengua materna. Per això, no es pot dubtar que el text català del *Libre de consolació d'ermità* és l'original lul·lià.

Però, quant al fet que Llull necessita un traductor, caldria saber si ell posseïx la llengua llatina a mesura que pot redactar els seus llibres en llatí. Curiosament, els lul·listes d'una generació anterior s'inclinen cap a la suposició que Llull sabia l'àrab, però no el llatí, que era més capaç d'escriure en àrab que en llatí. La culminació de tal opinió la trobem en una obra de Miguel Asín Palacios de 1914, que afirma «Lulio ignoraba el latín; sólo sabía catalán y árabe».⁸ Justament pel que fa a l'àrab, és de dubtar que Llull escrivís en aquesta llengua.⁹

El parer d'Asín Palacios el combat fortament Salvador Bové en el seu escrit *Ramon Llull i la llengua llatina* demostrant que Llull no solament parlava en llatí, ans també escrivia llibres en llatí.¹⁰ Des que, en el curs dels darrers decennis, moltes obres lul·lianes en llatí són publicades, preval l'opinió que Llull mateix és l'autor d'aquestes obres llatines; citem, p. ex., Tomàs Carreras i Artau¹¹ i Helmut Riedlinger.¹² A més d'això, no oblidem que en el seu *Libre de Blanquerna* Llull mateix diu: «latí és lo pus general lenguatge, e en latí ha moltes paraules d'altres lenguatges, e en latí són nostres llibres».¹³

⁷ *ROL*, II, 1960, 402 i 404.

⁸ *Abenmassarra y su escuela*, Madrid 1914, 126; reimpressió en *Obras escogidas*, I, Madrid 1946, 165.

⁹ Veg. Rudolf Brummer: «Una qüestió debatuda: Ramon Llull va escriure llibres en àrab?», en *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, III, Montserrat 1985, 55-69.

¹⁰ *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, XV, 1915, 65-88.

¹¹ *L'obra i el pensament de R. Llull*, en *OE*, I, 1957, 56.

¹² En la introducció general de *ROL*, V, 1967, 160.

¹³ *OE*, I, 255 b.

Però, per què Llull demana un traductor? Com hem vist, es tracta de l'any 1315, Llull és vell, té més de vuitanta anys i està ocupat, versemblantment, amb altres tasques - aquests dos fets, l'edat avançada i l'excés de treballs, l'impedeixen de fer les traduccions ell mateix o d'escriure tot seguit en llatí.

Justament les tres redaccions del *Libre de consolació d'ermità* ens donen una idea del procediment, del mètode lul·lià. Presumim que Llull mateix escriu en llatí. Hi ha, com hem dit, dos textos llatins, que assenyalen amb L₁ i L₂. L₁, del qual hi ha avui solament un sol manuscrit del segle XV (Biblioteca Vaticana, Ottob. lat. 375, f. 81 v. - 85 v.).¹⁴ És un fragment; falten els capítols 1 i 2, aquells amb els trets narratius. Però anteriorment, deu haver existit un altre manuscrit. En la seva obra *Vindiciae Lullianae* de 1778, Antonius-Raymundus Pasqual cita el començament i la fi del text llatí,¹⁵ dos passatges que no es troben en el manuscrit de la Vaticana. L₁, com veurem, també és fragmentari en un altre respecte. Com explicarem més avall, és de suposar que Llull mateix és l'autor de L₁.

Al començament Llull tradueix el seu text català prou literalment. Heus ací alguns exemples. El principi - el text llatí tramès per Pasqual - diu:

Per un boscatge anava Ramon, trist e consiros, per ço con vehia lo mon en tant torbat estament, con Deu es tant poch conegut e amat; car amor gran no pot esser sens gran conexença. E per ço desigava que Deu fos molt conegut per entendre e molt amat per volentat, con sia aço que a Deu se pertany que sia equalment conegut e amat. Dementre que Ramon anava en axi per una bella vall, a ombra de un bell arbre, prop de una bella font, estava un ermita que fortment cridava e plorava, car vijares li era que Deu l'agues desemperat; e que lo mon lo temptas a sa volentat. C, ratlles 4-12.

Per quandam silvam ibat Raimundus anxie considerabundus, quoniam mundum videbat in tam turbato statu; quia Deus est adeo parum cognitus et amatus, et quia non potest esse magnus amor sine magna cognitione. Idcirco desiderabat, quod Deus esset multum cognitus et amatus; cognitus per intellectum, et amatus per voluntatem; cum ita sit, quod ad Deum pertineat aequaliter cognosci et amari. Dum sic Raimundus ibat per quandam vallem, quidam eremita ad umbram pulchrae arboris iuxta bellum fontem valde flebat et vociferabat, quia sibi videbatur, quod Deus ipsum deseruisset, et quod mundus et sua voluntas ipsum tentaret. ROL, I, 90, nota 6.

En el text llatí hi ha solament algunes modificacions: «anxie considerabundus» en lloc de «trist e consiros»; «esset multum cognitus et amatus, cognitus per intellectum et amatus per voluntatem» en lloc de

¹⁴ Veg. ROL, I, 90 i 94.

¹⁵ I, Avenione 1778, 319-320. Els passatges són reproduïts en ROL, I, 90, nota 6; citem segons aquest text.

«fos molt conegut per entendre e molt amat per volentat»; «quod mundus et sua voluntas ipsum tentaret» en lloc de «que lo mon lo temptas a sa volentat». Aquestes modificacions són sense importància; solament en la darrera frase hi ha una lleugera variant del sentit.

Prenguem ara el capítol 5 amb el títol «De generacio»:

Dix l'ermita: Ramon, en tot ço en que ha generacio, ha corrupcio. En Deu ha generacio, doncs en Deu ha corrupcio. La maior proposicio es per si manifesta, e la menor es manifesta per la fe, car tot christian creu que en Deu ha generacio. Aquesta mia obiectio tu no pots destruir per ço car es necessaria; e tu no la pots destruir per creure ço que de necessitat es entes. Dix Ramon: en neguna generacio infinida e eternal es corrupcio. En Deu ha generacio infinida e eternal; doncs en Deu no ha corrupcio. E tu, segons generacio sensual e imaginal, ver dius, mas no dius ver segons generacio spiritual; axi com Deu pare qui enten, e es bo que en axi entena, que aitant pot de si mateix engenrar infinit e eternal fill entes aitant com es ell mateix. C, ratlles 133-143.

Segueixen altres tretze ratlles.

Dixit eremita: Raimunde, ubicumque est generatio, est corruptio. In Deo est generatio, ergo in Deo est corruptio. Maior propositio est nota de se. Minor manifesta est per fidem, quoniam omnis christianus credit, quod in Deo est generatio. Istam objectionem tu non potes destruere, quia est necessaria; et tu non potes destruere per credere illud, quod de necessitate intelligitur. Dixit Raimundus: In nulla generatione infinita et aeterna est corruptio. In Deo est generatio infinita et aeterna; ergo in Deo non est corruptio. Et tu secundum generationem sensualem et imaginalem verum dicis; sed non dicis verum secundum generationem spiritualem; sicut Deus Pater, qui intelligit, et est bonum, quod ita intelligat, quod tantum potest de se ipso generare infinitum et aeternum Filium, intellectum tantum, quantum ipse est. ROL, I, 96.

El text llatí és completament conforme a l'original català. Les rèpliques de Ramon són, generalment, molt més extenses que les preguntes de l'ermità.

Tant més sorprenent és el fet que, a partir del capítol 15 del text llatí, les respostes de Ramon són abreujades. Prenguem el capítol 15:

Dix l'ermita: Ramon, neguna punçella, estant verge, pot infantar infant. Nostra Dona Santa Maria estech tots temps verge; doncs no poch infantar infant. Ermita, dix Ramon, tota punçella, estant verge, pot infantar infant, si u vol la divina volentat, bontat, granea e les altres divines dignitats. La divina volentat volch que punçella pogues haver infant; doncs nostra Dona Sancta Maria, stant verge, poch aver infant, ço es Jesu Crist, ver Deu e hom estant. On, con aço sia en axi, doncs tu est decebut per lo sensetiu e imaginatiu, ab lo qual tu no pots entendre monstreitar qui es miracle sobre cors de sensetiu e imaginatiu, ab lo qual no pots entendre aquesta cosa, la qual yo enten sobre cors de natura sensual per intellectiu, racionatiu, ordonat, causat per la divina bontat, granea e les altres divines dignitats. C, ratlles 314-325.

El text llatí renuncia a la forma de diàleg e diu solament: Nulla domicella, existens virgo, potest concipere infantem. Domina nostra extitit semper virgo; ergo domina non potuit etc.

Responsio: Omnis domicella, existens virgo, potest concipere infantem, si vult divina voluntas etc. Divina voluntas voluit, ut domicella posset infantem; ergo etc. *ROL*, I, 103.

Els mots que l'editor afegeix i senyala en les notes crítiques a peu de pàgina, els ometo per donar una vera impressió del text llatí.

Aquesta manera d'abreujar el text i de renunciar al diàleg es troba també en els capítols 16-21; de vegades falta àdhuc el mot *responsio*. El capítol 22 - en C «De matremoni» - no tracta aquesta matèria, sinó comprèn, en primer lloc, la frase «Principalis ratio, per quam Deus creavit hominem, est et etiam finalis est, ut cognitionem habeat de ipso et ipsum amet super omnia, et secundario, ut participet in sua gloria aeternaliter et sine fine.» Aquesta frase no es troba en C, però correspon a l'opinió de Ramon Llull, com es pot veure, per exemple, al començament del capítol 46 del *Fèlix o Libre de meravelles*, on llegim «E per açò que fos membrat, conegut, amat, honrat, temut, obeït e servit, (Déus) ha creat hom (...) altra raó per què és hom, çò és saber, que hom és per çò que haja glòria en paradís.»¹⁶ Després d'aquesta frase hi ha una mena de llista d'indicacions sobre l'ésser de Déu i de «Christus, in quantum homo». El capítol 23 - en C «Conclusio» - falta de tot en L₁. Però en el manuscrit consultat per Pasqual - esmentat més amunt - deu haver existit la conclusió, com demostren les citacions.

En un sol manuscrit del text català (M de l'edició de Margot Spöner) hi ha una nota final que diu:

E car aquest libre es de gran auctoritat, prech te qu'l ports a un noble donzel discret e devot e fill de un noble cavaller lo qual es ermita, e ha nom frare G. de sent Vicenç, e que ell lo aprena, e l'entena, e l do a entendre als altres ermitans de Cíclia, per ço que sapien Deu entendre e contrastar a temptacions (ratlles 441-445).

Johannes Stöhr, editor de *ROL* I i II, que - desgraciadament - malentén aquest passatge confonent el mot *donzel* amb *donzella*,¹⁷ suposa que Ramon Llull no és l'autor del text llatí que assenyallem amb L₁, sinó un ermità sicilià.¹⁸ Es possible tal presumció? Crec que no. Esguardant L₁ minuciosament salta als ulls que, després dels primers capítols que són traduïts bastant exactament, el text és no solament abreujat renunciant al diàleg, sinó que hi ha repetidament frases inacabades i marcades tan sols amb *etc.* i, de vegades, amb *ergo*, com hem vist en el capítol 15, citat més amunt. Aquest procediment es

¹⁶ *OE*, I, 394 b.

¹⁷ He rectificat el sentit d'aquesta nota final en el meu article «Ramon Llull - eine Literaturstudie», en *Zeitschrift für romanische Philologie*, LXXXIV, 1968, 346, nota 15.

¹⁸ *ROL*, I, 91.

troba, primerament, en el capítol 6 «De productione», però amb prou regularitat en els capítols 15-21. Cal preguntar-se si un traductor traduria el text en tal manera de reducció marcant-lo solament amb *etc.* És inversemblant. Més aviat s'esforçaria a donar una traducció entera. Per a un lector que no coneix l'original català, el text llatí resta enigmàtic, perquè no és capaç de completar les exposicions imperfectes. D'això se segueix que no es pot tractar d'un treball de qualsevol traductor, sinó deu ésser el de l'autor mateix.

Doncs, hem de concloure: Ramon Llull va tenir la intenció de traduir el seu text català al llatí. Comença d'una manera exacta, però, a poc a poc, s'enfastideix de continuar igualment i s'accontenta amb indicacions breus sense completar la frase. Així, una gran part de L₁ no és cap altra cosa que una mena d'esbós. Per què Llull ho fa o per a qui? Sens dubte per a ell mateix. Hem de presumir que té la intenció de dictar el text llatí a un dels seus deixebles o companys. Llull escriu solament d'una manera al·lusiva, perquè, naturalment, sap allò que vol dir. És la sola possibilitat d'explicar aquest procediment. Però no sabem si aquest dictat s'ha realitzat; versemblantment no, perquè no existeix un manuscrit que contingui el text completat de L₁.

En lloc d'això, Ramon Llull procedeix d'altra manera: pren la seva obra de nou i la refon totalment; és el text de L₂. En esguard de C, hi ha ara abreujaments, ara ampliacions i, a més, modificacions de l'argumentació. En prenguem alguns exemples.

Comencem pel capítol 1; es tracta del principi de l'obra:

Per un boscatge anava Ramon, trist e consiros, per ço con vehia lo mon en tant torbat estament, con Deu es tant poch conegut e amat; car amor gran no pot esser sens gran conexença. E per ço desigava que Deu fos molt conegut per entendre e molt amat per volentat, con sia açò que a Deu se pertany que sia egualment conegut e amat. Dementre que Ramon anava en axi per una bella vall, a ombra de un bell arbre, prop de una bella font, estava un ermita qui fortment cridava e plorava.

C, ratlles 4-10.

Per unam magnam silvam ibat Raimundus tristis et deconsolatus, per hoc quia Deus erat parum cognitus et dilectus, et veritas erat valde absconsa et paucos amicos habebat, et propter hoc totus mundus quasi est perversus et a suo fine deviatu. Dum sic Raimundus ibat, invenit unam pulchram vallem, plenam arboribus, pratis et fontibus. Et sub una pulchra arbore quasi ad pedem eius unum pulchrum fontem invenit. Ubi erat unus eremitanus, qui longam barbam portabat et vestibus dilaceratis erat indutus. Macer erat et colorem palidum habebat, et sua facies tristitiam et laborem significabat; plangebatur, suspirabat et plorabat et fortiter clamabat.

ROL, I, 107-108

L'escenari és pintat més detalladament: la selva és gran, la vall és plena d'arbres, de prats e de fonts. També l'ermità és descrit més plàsticament, té una barba llarga i és vestit de robes trencades, està

magre, de color pàl·lid, trist e ple de penes. Les frases relatives a la tristesa de Ramon són modificades i ampliades, en canvi falta el desig que Ramon expressa. La figura estilística de dos membres «fortment cridava e plorava» és substituïda per una de quatre membres «plangebatur, suspirabat et plorabat et fortiter clamabat».

Com es veu, no es tracta d'una traducció de C, ans d'una paràfrasi.

Esguardem ara el capítol 12:

Dix l'ermita: Ramon, negun esser que sia començat, no pot esser tots temps perpetuat. Lo mon es esser començat, doncs no pot esser perpetuat; com sia aço que entre començament e eternitat haja infinida distancia. E si no es perpetuat, los bons no poden haver en paradís gloria eternal ne los mals en infern pena e mal eviternal. Ermita, dix Ramon, ton argument es bo segons manera de sentir e de imaginar, per la qual natura (de) hon no pot sentir ne imaginar que cosa començada puscha tots temps durar, mas no es bo segons manera de entendre, per lo qual hom pot conèixer ab les dignitats de Deu que lo mon, jatsia que sia començat, pot esser per tostemps perpetuat.

C, ratlles 259-268.

Segueixen altres sis ratlles.

Ait eremitanus: Nullum ens inceptum potest esse in aeternum perpetuatum. Mundus est inceptus; ergo non potest esse perpetuat. Ait Raimundus: Omne ens magis agens agit propter maiorem finem. Deus est ens magis agens; ergo Deus agit propter maiorem finem. Non creavisset Deus mundum propter maiorem finem, si non potuisset perpetuare ipsum in aeterno.

ROL, I, 115.

Es tracta no solament d'un abreujament, sinó d'una modificació. Manquen les frases «com sia aço que entre començament e eternitat haja infinida distancia. E si no es perpetuat, los bons no poden haver en paradís gloria eternal ne los mals en infern pena e mal eviternal». Les explicacions de Ramon són més concises; però renuncia a esmentar les dignitats de Déu (que són d'una tan gran importància en altres obres lul·lianes) i es limita a mencionar el fi de la creació. A causa de la gran diferència dels dos textos no cal fer una anàlisi estilística.

Una altra manera es troba en el capítol 17:

Dix l'ermita: Ramon, negun hom pot haver gloria complida sens beure, sens menjar, e sens fembra tocar. En paradís hom no y menjara, ne y beura, ne y tocara fembra; doncs en paradís no pot esser gloria complida. Ermita, dix Ramon, aquel esser qui es pus obrant per bonea, granea, volentat e en axi de les altres divines dignitats, obra per la pus noble fi. Deu es aital; doncs Deu obra per la pus noble fi.

C, ratlles 346-351.

Segueixen cinc altres ratlles.

Dixit eremitanus: Nullus homo potest habere gloriam perfectam sine comedere, bibere et coire. In paradiso non erunt ista; ergo in paradiso non erit gloria perfecta. Ait Raimundus: In vita ista homo non potest vivere sine comedere et bibere, cum in hac

vita homo sit corruptibilis; et est in hoc mundo coire, ut homo multiplicet suam speciem. Sed in paradiso non erit sic. Et hoc patet per istum syllogismum: Omne ens magis agens agit propter maiorem finem. Deus est ens magis agens; ergo Deus agit propter maiorem finem.

ROL, I, 117.

En L₂ les paraules de l'ermità són abreujades, però la resposta de Ramon és ampliada, encara que, també aquí, renuncia a les dignitats divines. Els afegiments són «cum in hac vita homo sit corruptibilis», «in hoc mundo coire, ut homo multiplicet suam speciem», i la conseqüència «in paradiso non erit sic». En lloc de «Déu obra per la pus fi» trobem una ampliació i justament amb la mateixa argumentació que en el capítol 12 (veg. més amunt): «Omne ens magis agens agit ...» Es tracta d'un aclariment. També aquí no cal fer una anàlisi estilística.

Com es veu, Ramon Llull en veritat parteix de les idees contingudes en C, però les motiva de nou i, de tal manera, crea una obra gairebé independent.

Com a resum, es pot dir: Ramon Llull, primerament, va escriure el text català de C en el mes d'agost de 1313. Aviat després té el propòsit de llatinitzar el seu text, comença la traducció, però, agitat com és, renuncia a una traducció i s'accontenta amb al·lusions, tenint potser la intenció (però no realitzada) de dictar el text complet a un dels seus deixebles. En lloc d'això escriu - segons els manuscrits en el mes de novembre de 1313 - una nova obra llatina en raó de la matèria del text català. D'aquesta manera és possible de formar-se una idea, bé que modesta, del mètode literari de Ramon Llull.

Per acabar, quatre mots sobre el manuscrit on es troba el text de L₁. És un fet curiós que un text incomplet, en certa manera un esbós, sigui tramès per un manuscrit. L'únic còdex que conté L₁ (com hem dit: Biblioteca Vaticana, Ottob. lat. 375, segle XV), és també incomplet. Hi ha - a més de L₁ - tres obres lul·lianes, escrites de varis copistes, i els folis 27-61 són en blanc.¹⁹ No és sorprenent d'encontrar en un manuscrit talment heterogeni també un text incomplet com és L₁. Desgraciadament, no sabem quin model manuscrit el copista tenia present per copiar el text incomplet de Ramon Llull.

¹⁹ Veg. Lorenzo Pérez Martínez: «Los fondos lulianos en las Bibliotecas de Roma», en *Anthologica Annua*, VIII, Roma 1960, 371-372.